

Corn. Hamsfort og den danske Bonde.

AF

KNUD FABRICIUS.

Det er bekendt, at Forskeren er ilde stillet, naar han paa Grundlag af det trykte Materiale skal give en Skildring af den danske Bondes Stilling i 16. Aarhundrede. Atter og atter griber man derfor til det Billede, som Corn. Hamsfort (sikkert den yngre, som døde 1627) har tegnet af Stænderne i Danmark, og som er knyttet til hans mærkelige Skrift »De familia in Dania Sprachalegum«¹. »Æren« for først at have benyttet dette »moserske Cabinetstykke«, er vistnok Rasm. Nyerups², hvis stille Tvivl om dets Rigtighed dog allerede fremlyser af hans Ord: »Vel kan ikke nægtes at Mesteren har tegnet det med temmelig sorte Farver, men desuagtet kan man ikke drage i Tvil, at Billedet jo i det hele taget ikke er uligt«. Fra Nyerup gik Hamsforts triste Maleri videre til C. F. Allen, i hvis bekendte Haandbog³ det hedder: »Hans Farver er rigtignok mørke, men derfor ikke i det Hele taget overdrevne; thi⁴ ogsaa Tiden, han skildrer, var mørk«. Allen bruger altsaa her selve det, som han vil bevise, nemlig Tilstandens Elendighed, til Bevis for Rigtigheden af Hamsforts Skildring. Igennem Allens Haandbog, der jo opnaaede kanonisk Anseelse, spredtes Opfattelsen af Værdien af Hamsforts Billede til de videste Kredse; hvem af os har ikke

¹ Scr. rer. Dan. III, 285 f.

² Hist.-stat. Skildring af Tilstanden i Dmk. og Norge i ældre og nyere Tider I (1803), 402 fl.

³ 8. Udg. (1881), 374 fl.

⁴ Fremhæves af mig.

saa at sige indsuget det med Historiens Modernmælk? De kritiske Stemmer, som hævdede sig, blev aldrig højlydte og gav sig forøvrigt heller aldrig Udtryk i en virkelig gennemført Kritik. Endnu i vor sidste Danmarkshistorie af Erik Arup¹ hedder det: »Man har villet afvise denne skildring, hvori der dog ikke indgaar noget paaviseligt urigtigt træk, som altfor mørk, og sikkert kan den være noget farvet af, at dens forfatter er den rige og fornemme udlænding, den kongelige livlæge Cornelius Hamsfort« . . . Som allerede ovenfor nævnt, er det imidlertid efter al Sandsynlighed ikke den ældre Hamsfort², men hans her i Landet fødte Søn af samme Navn, der er Forfatteren, saa at der af denne Grund ingen Anledning er til at tvivle, hvis ellers dens »Træk« befindes at være i god Overensstemmelse med Sandheden.

»Den ringeste Stand i Danmark«, saaledes lyder den berømte Skildring i Allens Oversættelse af Hamsforts latinske Tekst, »indbefatter dem, som boe paa Landet i Byer og Torper, og med Qvinder og Børn have Vaaning tilfælles med Kvæget. Hytter med Leervægge og Straatag ere deres Bolig; Grovbrød³, Mælk, Flæsk, Byggrød og Kaal deres Føde, Valle og Øl af Havremalt deres Drikke; en Kofte af Vadmel eller Lærred, to Sko og en luslidt Hat deres Dragt. Deres Herskab, som de kalder Huusbonde, maa de ofte trælle for, hvilket Arbeide i Almindelighed faaer Navn af Hovtjeneste, og bestaar deri, at de dyrke hans Jord, saae, høste, age ind, sauge Brænde, bygge, grave, kort sagt, der er intet, hvortil disse stakkels slaviske Mennesker jo beqvemme sig, Intet, som de, naar de tilsiges, tør vægre sig ved at gjøre; thi i saa Fald vilde de vorde haardt straffede. Det haardeste for denne Klasse af Mennesker er, at kun en liden Deel selv eier de Gaarde, som de beboe, men at de aarligen maae svare en vis Landgilde i Korn og andre Varer til Herre-

¹ II (1932), 608.

² Den Tanke, at han skulde være Forfatteren, gaar gennem Allen tilbage til Nyerup, men er for længe siden bleven bestridt af Johs. Steenstrup i hans Universitetsundervisning.

³ Rugbrød (Arup).

manden, af hvem ogsaa Bønderne, i Tilfælde af Faderens Død, maae fæste Gaarden, for hvad han vil lade den for, eller og betale deres Frihed i dyre Domme«. Herefter følger Skildringerne af Borgerstanden og af Adelen.

I denne Oversættelse indgaar der i hvert Fald eet urigtigt Træk, som enhver med Lethed kan konstatere, nemlig at Bønderne skulde have haft Bolig tilfælles med Kvæget¹. Alle véd, at det netop er et Hovedtræk i Forskellighederne mellem den danske og den sachsiske Bondegård, at mens den første har Vaaning og Stald liggende i forskellige Længer, er det karakteristisk for den sachsiske Gaard, som vi t. Eks. kender den fra Ostfeldgaarden i Lyngby Landbrugsmuseum, at alt, Lo og Lade, Stald og Beboelse, er forenet i samme Fløj. Forøvrigt vilde det være en grov Misforstaaelse, hvis man troede, at der herfra kunde drages Slutninger om et fattigt eller lavt staaende Liv for Bøndernes Vedkommende. Det samme gælder om de øvrige Træk i Hamsforts Skildring. Bindingsværksbygninger er i ældre Tid langt fra noget Vidnesbyrd om Fattigdom og Usselhed; de fleste Borgere og mange Adelsmænd naaede aldrig videre. Om den Kost, som Bonden ernærede sig af til daglig, var ringere end andre Samfundsklassers, kan ogsaa betvivles; den var i hvert Fald baade sund og kraftig. Det er i det Hele taget mindre de eksakte Oplysninger end den Farvetone, som ligger over Hamsforts Beskrivelse, som vækker den nedtrykkende Følelse hos Læseren. Men er det virkelig rigtigt, at Bønderne var »stakkels slaviske Mennesker«, der ikke turde sige Nej til noget af Herremandens Paabud? Netop fra Fyn, hvor baade den ældre og den yngre Hamsfort havde høstet deres Førstehaandsindtryk, kender vi helt ned i 17. Aarh. mange Eksempler paa Bøndernes Selvstændighed over for Adelen (f. Eks. under Frederik III Lensmanden paa Hindsgavls forgæves Kamp mod genstridige Kronbønder). Endnu paa samme Tid giver jo desuden

¹ Man kan iøvrigt nære sine Tvivl om Rigtigheden af Nyerups og Allens Oversættelse: »have Vaaning tilfælles med Kvæget«, naar man sammenligner den med Originalens Ord: »seorsim ab aliis quisque cum familia et pecore suo vivit«, der vel godt kan gælde om en firlænget Gaard.

Arent Berntsen Bergen i sin »Danmark-Norges frugtbare Herlighed« (1656) en Beskrivelse af den fynske Bondes Velstand, hvori det bl. a. fremhæves, at man her ofte møder grundmurede Gaarde. Det vilde være mærkeligt, om der samtidig med Prisfaldet i den første Halvdel af 17. Aarhundrede skulde have været voksende Velstand hos den fynske Bonde. Det stigende Tal paa Ødegaarde i hele Landet peger da ogsaa i en ganske modsat Retning.

Det er bekendt, hvor forsigtig man skal være med at tro paa, at Fortidens Historikere gik ud i Terrænet og brugte deres Øjne, hvad enten de skulde fremstille en Begivenhed eller en Tilstand. Allermindst gjorde Renaissancens og Humanismens Historieskrivere det. Nej, de blev siddende inde i deres Studerekamre og stjal og røvede fra deres literære Forbilleder, uden i mindste Maade at føle deres Samvittighed betyngtet. Som for den klassiske Oldtids Forfattere var Hovedmaalet at skabe vel afrundede, let læselige Skildringer. Indholdets Selvstændighed, ja dets Korrekthed kom i anden Række. Mere frugtbart end at spørge om Forholdet mellem Indhold og Virkelighed, er det derfor at prøve paa at finde ud af, om den paagældende Forfatter ikke simpelthen skulde have skrevet ud af en Forgænger og i det højeste have modificeret, hvad han forefandt, paa enkelte Punkter. Det hele bliver saaledes til et lille kildekritisk Skoleproblem.

Under en Forberedelse til Universitetsøvelser over Kilder til den tyske Bondekrigs Historie (i Efteraaret 1933) fik jeg Øje paa den mærkelige Overensstemmelse mellem Hamsforts ovenanførte Skildring og følgende Ord om den tyske Bonde hos Sebastian Münster i hans bekendte »Kosmografi«¹:

»Der dritt stand ist der menschen, die vff dem feld sitzen in dörffern, höfen vnd wylertlin², vnnd werden genent bauern, darumb daß sie das feld bauwen vnd zu der frucht bereiten. Diese füren gar ein schlecht vnnd nidertrechtig leben. Es ist ein ietlicher von dem andern abgescheiden vnd lebt für sich

¹ Første Udg. 1544 (Basel) pag. CCI j).

² = Weilern.

selbs mit seinem gesind vnd vich. Ire heuser seind schlechte hüllen von kol vnd holtz gemacht, vff dz ertrich¹ gesetzt vnd mit strow gedeckt. Ire speys ist schwartz ruckenbrot, haberbrey oder gekocht erbeffen vnd linsen. Wasser vnd molcken ist fast jr tranck. Ein zwilch gyppe, zwen bunll chuh vnd ein filzhut ist jr kleidung. Diese leut haben nümmer ruw. Fruw vnd spatt hangen sie der arbeit an. Sie tragen in die nehste statt zuuerkauffen, was sie nutzung überkommen im feld vnnd von dem vich, vnd kauffen in dat gegen, was sie bedörffen. Dann sie haben keine oder gar wenig handwercks leüt bey jnen sitzen. Jren herren müssen sie offtl durch das jar dienen, das feld bauwen, säen, die frucht abschneiden vnd in die schewer² füren, holtz hawen vnnd gräben machen. So ist nichts, das dz arm volck nit thun muß, vnd on verlust nit vffschieben darff³.

Man faar straks den Tanke, at denne Skildring, som den ældre, maa være Kilde for Hamsfort, og for ydermere at tydeliggøre dette, er de ordrette Overensstemmelser ovenfor fremhævede med andre Typer. Som man ser, er der ogsaa Detaljforskelligheder, som vi senere vil vende tilbage til i en anden Sammenhæng. Ligeledes er der af vigtigere Forskelle den, at Münster har nogle Bemærkninger om Bøndernes Handel i Købstæderne, som Hamsfort ikke har medtaget, mens omvendt Hamsfort taler om Landgilde og Indfæstning, hvad man forgæves søger hos Seb. Münster. Hvilke Slutninger, man kan drage af dette sidste Punkt, vil senere blive paavist.

Vi er nu naaet saa vidt, at have faaet Billedet af Bonden flyttet fra Danmark c. 1600 til Tyskland ved Midten af 1500-Tallet. Men hermed er vi ikke naaede til Vejs Ende. Om Hamsfort har man hidtil, om end med Urette, tænkt sig, at han kunde byde paa noget originalt; om Münster vil man

¹ = das Erde.

² = Scheuren.

³ I Udgaven 1578 (p. CCCCLXIX) tilføjes nogle Bemærkninger om, at dette haarde Tryk for kort Tid siden førte til Oprør. »Es ist kein Stähel Bogen so gut, wann man jhn zu hoch spannen wil, so bricht er«.

aldrig kunne nære saa store Tanker. Hans Biograf, Victor Hantzsch¹, kalder ham: »Kein Genie, sondern nur ein vielseitiges Talent, kein originaler Denker, sondern nur ein fleissiger Sammler und Compiler«, selv om Hantzsch tilføjer, at Münsters Kosmografi i mere end et Aarhundrede var »ein Hausschatz weltlichen Wissens«, med en Anseelse, som stillede den ved Bibelens Side. Forfatteren virkede i Sydvesttyskland; han var født 1489 og havde bl. a. studeret i Heidelberg, hvor han levede sammen med Mænd som Celtis, Wimpfeling, Reuchlin og Oecolampadius. Münster beherskede praktisk taget hele sin Tids Literatur af kosmografisk, topografisk og historisk Indhold, saavel i Tryk som i Haandskrift². Det er en hel Verden af Lærdom, man maa dukke ned i, naar man skal forsøge at efterspore Kilden til en enkelt Passus i hans Skrift.

Et lille Fingerpeg i Retning af, hvor man skal søge, giver dog hans egen Skildring. Som vi saa, begynder den med Ordene »Der dritt Stand«, hvilket allerede antyder, at der turde gaa to forud. Nu er der imidlertid det mærkelige, at medens Münsters Omtale af Borgerne indledes med det tilsvarende »Der ander sto[n]dt ist der burger«, begynder hele Kapitlet med Ordene: »Es haben die Teutschen vil vnderscheidt vnd manfaltige grad oder standt vnder jnen. Den ersten sto[n]dt haben die geistlichen, den andern die Edlen« o. s. v. Herved er først og fremmest det ejendommelige, at to Stænder, Adelen og Borgerne begge betegnes som den anden i Samfundet; dernæst at der om Gejstligheden ikke siges noget som helst mere end de her anførte Ord, mens Münster giver lange Skildringer af alle de verdslige Stænder. Man faar den Anelse, at han maa have hentet hele Kapitlet fra en ældre, katolsk Forfatter. Til en Begyndelse har han bibeholdt dennes Gradation af Samfundsklasserne, men saa, som god Protestant, strøget Beskrivelsen af Gejstligheden (som lidet stemmende med en senere Tids Opfattelse), og da han naaede til Borgerne, numreret dem som Nr. 2, uden samtidig at

¹ Abh. der kgl. Sächs. Gesellsch. d. Wissenschaften XVIII, 3 H., p. 5.

² stds. p. 61 f.

huske paa at udskyde Kirkens Mænd af Stænderne. Saaledes er det i Virkeligheden ogsaa gaaet til.

Blandt den Række ældre Skribenter, der af Hantzsch opgives som Seb. Münsters Kilder, er ogsaa en nu forlængst glemt Topograf Johannes Boemus Aubanus, eller, som hans tyske Navn synes at have været, Johann Beham. Forfatteren, der ikke var synderligt ældre end Münster (født i Slutningen af det foregaaende Aarh.), var Ordenspræst i den tyske Orden i Württemberg og en af de første i Europa, der kastede sig over Studiet af Hebraisk paa Grundlag af jødiske Rabbineres Undervisning. Behams Bog »De omnium gentium ritibus«, der udkom i Augsburg 1520, oversattes baade paa Tysk, Fransk og Italiensk, hvad der viser dens overordentlige Popularitet, der ikke staar lavere end Münsters noget senere Folkeyndest. Dette var velfortjent, thi Behams kulturhistoriske Skildringer har bevaret en Værdi til den Dag i Dag, der minder om Svenskeren Olaus Magni berømte Værk »De gentibus septentrionalibus« (1555)¹.

Beham begynder det paagældende Afsnit i sin Bog² med Ordene: »Omnis hodie Germanorum conditio siue status quadruplex est. Primus clericorum tam sæcularium quam religiosorum est« . . . Efter at have karakteriseret denne Stand paa en Maade, som viser, at Forfatteren ganske vist er god Katolik, men efter sin Livsstilling naturligt nok nærer større Sympati for Munkeordenerne end for den sækulære Gejstlighed³, gaar han over til: »Secundus status nobilium est«, og skildrer inden for denne de mange Grader: »Principes«, »Comites«, »Barones« og »inferioris gradus milites«. Til hele denne Fremstilling af Adelen vil der senere være Anledning til at vende tilbage. »Sequens status« er Borgernes, og endelig følger »postremum« den, som navnlig interesserer os, Bøndernes.

Hamsforts Begyndelse: »Omnis autem Danorum status quadruplex est«, viser allerede, hvem der er hans virkelige

¹ Ruland i Allg. deutsche Biographie III p. 30.

² Fol. LIV v.

³ Om den sidste hedder det: »literis pauci intendunt, pomeridianas horas ludendo potandoque deducunt«.

Kilde. Et Vidnesbyrd om hans Afhængighed er det ogsaa, at han, der skriver saa længe efter Reformationen, begynder med en Skildring af Kirken, som den var i den katolske Tid med dens Bisper, Archidiakoner, Diakoner, Dekaner, Provster, Kaniker, Kantorer, Abbeder og Priorer, som »ab aliis ob religionis officium innumeris decorantur honoribus«, noget der var meget langt fra at være Tilfældet paa Hamsforts egen Tid. Først tilsidst tilføjes nogle Linjer om, at dette er blevet helt forandret ved Reformationen, uden at man dog faar noget at vide om den nye Kirkes Organisation. Forklaringen til denne mærkelige Fremgangsmaade maa sikkert være, at Hamsfort hos sit Forbillede fandt en Skildring af den katolske Kirke i Tyskland paa dens Magts Højdepunkt, hvori det hed, at dens Tjenere »ab alijs plurimum honoris percipiunt«. Denne Skildring har han begyndt med at tilpasse efter danske Forhold, indtil det gik op for ham, at den var for anakronistisk og behøvede Korrektiver.

Det lønner sig herefter at betragte Behams og Hamsforts Skildringer af Bønderne ved Siden af hinanden, idet den sidstes Tekst for Sammenligningens Skyld er fordelt til de tilsvarende Partier hos Beham.

Beham (Udg. 1520 Fol. LVI):
 Eorum postremum, qui in rure
 pagatim villatimque habitant,
 quique illud colunt, et propter
 hoc rustici vel rurales appellan-
 tur, si credere velint, satis mise-
 ra et dura conditio est: seor-
 sum ab alijs quisque cum fami-
 lia, et pecore suo humiliter
 viuit. Casæ luto lignoque e
 terra paululum eductæ, et stra-
 mine contextæ, domus.
 Panis cibarius, puls auenacea,
 aut decoctum legumen, cibus.
 Aqua serumue potus. Toga
 linea, perones duo et pileus
 fucatus, vestitus. Gens omni
 tempore inquieta, laboriosa, im-

Hamsfort (Kallske Sml. 8vo.
 668; trykt i Script. III, 285):

Postrema conditio, quæ paga-
 tim vicatimque ruri habitat,

seorsim
 cum conjuge, liberis, pecoreque
 vivit. Casæ luto lignoque structæ
 et stramineis calmis contextæ
 domus.

Panis cibarius, lac et lar, puls
 hordeacea, aut decoctum legu-
 men, cibus. Serum cerevisiaque
 avenarea potus. Toga linea vel
 lanea, perones duo et pileus
 fucatus, vestitus. Gens omni
 vitæ curriculo inquieta, labo-

munda. In vicinas ciuitates ad vendendum portat quicquid tam ex agro, quam ex pecore fructus percipit: sibiue ibi ediuerso comparat, quorumcunque eget. Artifices enim secum habitantes nullos aut paucos habet. In sacra æde que in singulis vicis communiter vna est festo die ante meridiem omnis conuenit et a sacerdote suo dei verbum et sacra audit: post meridiem vero sub tilia aut alio publico loco, atque de suis rebus tractat. Iuniores postea modulante tibicine choream ducunt, senes petunt cauponam et vina bibunt. Absque armis in apertum virorum nullus vadit, gladijs ad omnem temporis fortunam præcincti. Viros singuli pagi inter se eligunt duos aut quatuor, quos rusticorum magistrōs appellant, contentionum illi contractuumque sequestres sunt, et reipublice dispensatores: administrare tamen non habent, sed domini, aut qui ab eis præficiuntur barbaro nomine Sculteti:

dominis crebro per annum seruiunt, rus colunt, et semine conspargunt, fructus metunt, et horreis important, ligna secant, domos ædificant, fossas effodiunt. Nihil est quod seruilis et misera gens ipsis debere non dicatur. Nihil etiam quod iussa facere absque periculo recusare audeat, delinquens graviter multatur. Sed nihil est genti durius, quam quod prædiorum que possidet, maior pars non

riosa et immunda. In vicinas civitates ad vendendum portat.

Dominis, quos hosbun vocant, crebro per annum servit, quam servitutem vulgus Hofthiens nominat, rus colit, semina conspargit, fruges metit, et horreis importat, ligna secat, domos ædificat, fossas ducit: nihil est, quod hæc servilis et misera gens non faciat: nihil est, quod iussa exequi cum (!) periculo recusare audeat, delinquens in his graviter mulctatur. Sed nihil est genti durius, quam quod præ-

sua sit, sed illorum, a quibus certa frugum parte quotannis redimere debet.

Et tales hodie in vniuersum Germanorum mores sunt, hi viuendi ritus.

diorum, qvæ possidet, major pars non sua sit, sed illorum, qvibus dare certum frumenti aliarumqve rerum pondus consuevit, et a qvibus, defuncto parente, liberi agrum libertatemque solido pretio redimere debent.

At Beham er primær Kilde i Forhold til Münster, behøver ikke at paapeges nøjere; den sidste er ligefrem en Oversættelse af den første¹. Interessant er det kun, at Sebastian Münster forbigaar Skildringerne af Bøndernes Søndagssysler, Vaabenbrug, Bondefogder og Schultheisser, aabenbart fordi de ved Midten af Aarhundredet var i det væsentlige bortfaldne; men det samme kan dog vel næppe være Grunden til, at han ogsaa overspringer Bemærkningerne om Fæstebonden og hans Landgilde. At forklare dette, maa imidlertid blive en tysk Agrarhistorikers Sag.

For os er det Hovedsagen, at der ikke kan være nogen Tvivl om, at ogsaa Hamsfort gaar direkte tilbage til Beham og er en forkortet Afskrift af hans Tekst. Dette fremgaar til Evidens af den sproglige Overensstemmelse, og til ydermere, om end overflødig Vidnesbyrd tjener, at han i Modsætning til Münster har medtaget Behams ovennævnte Passus om Fæstet og Landgilden. Mere bemærkelsesværdigt er det, at Hamsfort aabenbart ogsaa har kendt Münster. Dette viser sig ikke blot i, at han har oversprunget de samme Sætninger som denne i Skildringen af Bønderne, men ogsaa deraf, at han ligesom Münster indskrænker sig til at skildre de tre verdslige Stænder, ganske vist uden at gøre sig skyldig i Münsters fejle Nummerering. Ende-Resultatet bliver altsaa, at den Skildring, som vi troede gjaldt den danske Bonde i Christian IV.s første Regeringsaar, viser sig at omhandle den tyske, nøjere bestemt den sydtyske Bonde paa den Tid, da Luther brød med den katolske Kirke.

¹ Af de Mænd, som kan have dannet det forbindende Mellemlid, kan nævnes Reuchlin, der — som vi ovenfor saa — kendte Münster fra Heidelberg og som af Beham fik Tilladelse til at tage Afskrift af hans Værk.

Imidlertid maa man, for ikke at outrere Forholdet, indrømme, at Hamsfort ved sin Afskrivning af Behams Tekst har foretaget en Række Ændringer, som han aabenbart har fundet nødvendige for at kunne overføre Skildringen fra dennes Tidsalder og Sted til helt andre Forhold i Tid og Rum. Nogle af disse Variationer er allerede paaapeget, da Talen var om Münster. Vi har nu lært, at Hamsfort har foretaget dem i Behams, ikke i Münsters Fremstilling. Ved Skildringen af Bøndergaardene er intet forandret, uden at Behams Bemærkning: »hævede kun lidt op over Jorden«, er udeladt. Ved Føden er Havregrød ændret til Byggrød; Vand til Øl af Havremalt; Mælk og Flæsk er tilføjet. Dragten er den samme i begge Skildringer, kun har Hamsfort tillagt, at Kofte foruden af Lærred ogsaa kunde være af Vadmel¹. Fremstillingen af Bøndernes Handel i Købstæderne er strøget af Hamsfort. Det samme gælder om Søndagssyslerne, Vaabenbæringen og Embedsmændene, som forøvrigt allerede var gaaet ud hos Sebast. Münster. Derimod er Bondens Forhold til hans Herre identisk hos Beham og hos Hamsfort, blot med den Forskel, at sidstnævnte tilføjer Benævnelserne »Husbonde« og »Hovtjeneste«. Bemærkningen om Bøndernes slaviske og elendige Tilstand findes hos begge Forfattere. Endelig har Hamsfort til Behams Fremstilling af Fæstebonden og hans aarlige Landgilde selvstændigt føjet nogle Ord om Indfæstning og Frihedskøb.

For fuldt ud at vurdere Betydningen af disse Forandringer og Tilføjelser, er det dog nødvendigt ogsaa at sammenligne Skildringerne af den anden Stand, Adelen, hos de to Forfattere. Som allerede nævnt, begynder Beham med at sondre mellem forskellige Grader inden for den tyske Adelsstand, og han tilføjer om den almindelige Adel (Ridderne), at den kun anerkender Kejseren som sin Overherre. Alt dette er naturligvis strøget af Hamsfort som uoverensstemmende med danske Forhold. Der fortsættes herefter:

¹ De fynske Bonders Dragt er forøvrigt fremstillet paa det bekendte Billede i Jordebogen fra Holckenhavn 1588 (gengivet i Det danske Folks Historie IV, 112).

Beham:

Prophanari et non parum minui generis sui splendorem existimant, si mercaturam artemue aliquam mechanicam exercent. Si plæbeiam aut sibi inferiorem vxorem ducant. Si in aliena vrbe ciuium more habitent. Ipsi vrbanorum consortia commercia omnia perosi, arces et robustiora splendidioraque ædificia in montibus, syluis et rure collocata cum familia sua libere habitant. Quidam principum aut regum curias frequentant, et bella sequuntur: alij de redditibus suis et patrimonio viuentes domi manent, communiter tamen venantur, quod solis ipsis licere longo vsu et concessa libertate contendunt; priuatis leporum præsertim, caprearum, hinnulorum, ceruorumque venatio in aliquibus locis oculorum effossione, in quibusdam truncatione capitis interdicta. noxias tamen feras captare cuique licet.

Laute insuper nobiles ipsi epulantur: vestiuntur splendide, auro et argento diuersi colorique serico tam viri quam mulieres domi et foris exornantur, multo familiarum coetu incedunt, et incessu adeo maturo et præmeditato, vt a plæbæis mox vt videantur internosci possint. Equis, si longius eundum sit, et non pedibus vadunt: dedecorosum enim hoc valde ducunt, et merum egestatis iudicium¹.

¹ = indicium?

Hamsfort:

prophanari sui generis splendorem arbitrantur,

si literis liberalibus incumbant, atqve artibus mechanicis operam dent, si uxorem plebejam, ut sibi inferiorem, ducant, si oppida more civium colant, perosi urbanorum consortia. Jam etiam mercaturam exercere audent in aliorum incommodum. Cum suis ruri habitant libere, venatum eunt, qvod ipsis solis concessum legibus antiquis contendunt; aliis est venatio suspendio interdicta. Quidam Regum curias frequentant, et bella sine stipendio in patria, foris dato, sequuntur.

Laute insuper epulis fruantur, et vestibis preciosis incedunt,

multis familiaribus stipati, lentu gradu, ut ab omnibus cognoscantur.

Cum peregre proficiscendum sit, eqvis vadunt.

Sed prædari, vbi necessaria desint, non verentur. Iniurias illatas raro iure, sæpius congregato ex socijs equitatu, ferro, flammis et rapinis vleiscuntur, coguntque per hos eos, qui intulerunt, ad satisfactionem.

Gens superba, inquieta, auara, ecclesiæ, prælatis et eorum bonis insidians semper. subditos rusticos irremissa servitute exercet, incredibile dictu, quantum miseros et infelices homines vexet, quantum exugat.

Esset Germania nostra ter quaterque foelix, si Centauri isti Dionysij et Phalarides aut eijcerentur, aut saltem ipsorum tyrannide refrænata et postate(!) diminuta priuatim, quemadmodum in Heluetia, nobiles vivere cogerentur.

Gens plerumque insolens

subditos sine intermissione servitute exercet, atque infelices homines vexat, libera omni supplicio, si hominem plebejum occidat. Semper inquieta, semper ad opprimendos minus potentes parata;

ex his Eqvites Aurati, provinciarum et arcium Præfecti, et Senatus, qvi Regem eligendi potestatem habet, in qvo sunt Præfectus palatii, Magister eqvitum, et Danis ab Annulo.

Forholdet er her aabenbart ganske det samme som ved Bønderne. Hamsfort afskriver med visse Forkortelser og Omstillinger trolig Behams Tekst; kun naar de positive Træk heri bliver altfor afvigende fra Virkeligheden i Danmark, ændrer eller udsletter han dem. Saaledes véd han, at Adelen i Danmark ingenlunde nærer Fordomme mod at beskæftige sig med Handel, som den oven i Købet i Haandfæstningerne har betinget sig Ret til¹. Derfor ændres Behams Bemærkning om Handel til, at Adelen foragter at beskæftige sig med Literaturen, og der indskydes herefter en Bemærkning om, at Adelen »nu« ogsaa nedlader sig til at handle. Dette er skrevet af en samtidig med Erik Krabbe, Arild Hvitfeld og Tyge Brahe! Ogsaa Ordene om de tyske Ridders Landevejsrøveri maa af nærliggende Grunde stryges i Hamsforts Gengivelse, og det samme gælder om deres Hævntog

¹ Saaledes 1559 § 12, 1596 § 12.

for at vinde Æresoprejsning. Men hvad der siges om standsmæssige Ægteskaber, Boliger paa Landet, Hof- og Krigstjeneste, Jagt, Føde og Klædedragt, Ridning og Jagt er i det Hele ordret ens hos Beham og Hansfort. Særlig karakteristisk er det, at det gælder om noget saa tilfældigt som Adelen stoltserende Gangart. Endelig er det Tilfældet med Slutningsdommen, at Adelen er en hovmodig Slægt, der uden Ophør plager sine undergivne med Arbejde og mishandler disse Stakler¹. Disse sidste Sætninger findes forøvrigt ikke hos Münster. Her har vi altsaa, ligesom ved Fæste og Landgilde, Eksempler paa, at Hansfort medtager en Passus af Behams Værk, som Seb. Münster af en eller anden Grund havde ment at burde lade ligge².

Forholdet med Hansforts Benyttelse af hans Forgænger staar nu klart. Han har anset sig forpligtet til at modernisere og aktualisere Behams Skildring af den sydtyske Bonde og Adelsmand ved Aar 1520, men han har herved indskrænket sig til de rent ydre Træk. At hans Rettelser herved i meget er rigtige, berører ikke det grundlæggende i hans Fremstilling. Denne Grundopfattelse er simpelthen en Kopi af Tilstanden i et helt andet Land og paa en helt anden Tid og derfor at betragte som ganske værdiløs. Denne Grundopfattelse, der altsaa gaar ud paa, at Bønderne er »stakkels, slaviske Mennesker«, der maa »bekvemme sig« til alt, hvad der paalægges dem, og at Adelen er »en hovmodig Slægt, der plager sine undergivne med Arbejde og mishandler disse Stakler, hvem de endog kan dræbe uden at befrygte at lide Straf derfor«, er en Afskrift, ikke fremgaaet af en selvstændig Erfaring hos Hansfort, og den strider mod, hvad de historiske Kilder fra Datidens Danmark lærer os. Selv om man af hans Gentagelse af disse Ord vilde slutte, at han dermed underskrev dem som gældende for Danmark, vilde dette — efter

¹ At Hansfort paa dette Sted tillægger, at Adelen ustraffet kan dræbe ikke-adelige, er formodentlig hentet fra Behams tidligere Udtalelse om Dødsstraf for Jagt af Bønder.

² Hvad Borgerstanden angaar, er der her saa ringe Lighed mellem Skildringerne hos de tre Forfattere, at der ingen Anledning er til at medtage dem i denne Forbindelse.

vort Kendskab til Renaissancens Forfattere — ikke være noget Bevis for deres Rigtighed. Hamsforts Skildring af den danske Bonde bør derfor udgaa af vore Kilders Rækker, som det historiske Misfoster den er.

EFTERSKRIFT

I en stort anlagt Skildring »Kansler Johan Friis' første Aar« (Scandia VI (Decbr. 1933), 231—327), der hidtil kun behandler Tiden til 1539, men hvoraf en Fortsættelse stilles i Udsigt, har Astrid Friis indflettet en Antikritik af min Anmeldelse her i Tidsskriftet (se ovenfor S. 323—369) af det Afsnit i Erik Arups Danmarks Historie, som omhandler det 16. Aarhundrede. Hovedtheserne i denne Antikritik er Forf.s to Paastande: 1) At jeg skal have udtalt en Dom »over det hele Værk«, og 2) at jeg vil hævde, »at det til alle tider i Danmark har været kongen, i 16. aarh. i tiden efter reformationen Christian 3. og Frederik 2., der har udtænkt og bestemt den politik, der førtes her i landet« (Scandia S. 231 og 232). Enhver, der har læst min Anmeldelse, vil straks se, at disse Paastande ikke alene er ubevislige, men positivt urigtige. Man efterse blot ovenfor S. 325: »Det bør derfor ikke undre, at Anmelderen holder sig til den Periode, med hvilken han paa Embeds Vegne har Pligt til at være fortrolig, nemlig det 16. Aarhundrede«, og Slutningsordene S. 369: »Arups 16. Aarhundrede maa derfor fra et videnskabeligt Synspunkt — og det er dette, som alene anlægges her — betegnes som et svagt Arbejde«. Men ligesaa fejlagtig er den anden Paastand. Tales der ikke paa S. 340 L. 22 om »de Mænd, der skal have ledet hele Landets politiske Udvikling og baaret Ansvar for det«? Og vises det ikke bl. a. to Sider senere, at Kongen gerne vilde høre sin Kanslers Raad, og at »det er ofte snilde

Raad, men kun Raad«? Det er om Beslutningen, og kun om denne, jeg har talt; hvem der har »udtænkt« de Tanker, som blev fulgte, skal jeg ganske afholde mig fra at gætte paa, saa meget mere, som dette ikke er Hovedsagen i Problemet »Konge eller Kansler«. Forøvrigt maa jeg forbeholde mig at vende tilbage til Afhandlingen, naar den foreligger afsluttet.
